
Pilar Heras Trias (1954-2019). Una figura clau de la pedagogia social contemporània catalana

Núria Fabra, Miquel Gómez i Asun Llena

Grup de Pedagogia Social, Departament de Teoria i Història de l'Educació,
Universitat de Barcelona.

A/e: mgomez@ub.edu

No tornaràs mai més, però perdures
en les coses i en mi de tal manera
que em costa imaginar-te absent per sempre.

Miquel MARTÍ I POL, «Lletra a Dolors», *Llibre d'absències* (1984)

Nascuda a Figueres l'any 1954, va estudiar pedagogia, primer a la Universitat Autònoma de Barcelona i després a la Universitat de Barcelona, universitat en la qual es va doctorar l'any 1990. Va iniciar la seva carrera professional l'any 1973 com a professora de català a EGB i BUP, feina que combinava amb classes de català en escoles d'adults. L'any 1985 va iniciar la seva activitat acadèmica i investigadora al Departament de Pedagogia Sistemàtica de la Universitat de Barcelona. Fora de la universitat, va ocupar diversos càrrecs institucionals: regidora de l'Ajuntament de Cabanes, delegada a Girona de l'Àrea de Benestar Social del govern de la Generalitat de Catalunya (2004-2006) i, en els darrers anys, Directora General d'Execució Penal a la Comunitat i de Justícia Juvenil del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (2016-2019).

Es va formar en pedagogia sistemàtica de la mà del Dr. Alexandre Sanvisens, de qui va ser deixeble, al costat, entre altres, dels doctors Francesc Raventós, Josep Maria Puig, Jaume Trilla, Miquel Martínez o Antoni Petrus, de qui també va ser deixeble i amb qui va treballar al llarg de tota la seva trajectòria acadèmica. Va ser fundadora del Grup de Pedagogia Social (GPS) i companya professional de veus rellevants com José Antonio

Caride, Gloria Pérez Serrano, José Ortega, Xavier Ucar, Violeta Núñez o Xavier Martí March, entre altres.

La seva tesi doctoral *Dona i educació a Catalunya (una mirada al sexisme educatiu des d'una pedagogia social no androcèntrica)*, dirigida pel Dr. Antoni Petrus, va representar el punt de partida d'una llarga trajectòria acadèmica en un dels eixos per ella més treballats, gènere i educació, i que va derivar en una intensa producció científica (Heras, 1991; Heras, Martin, Piguillem i Quesada, 1992; Heras i Vilanou, 1999). Sempre va mantenir una mirada de gènere no únicament com a respecte i correcció expressiva i lingüística, sinó des d'una mirada de dona, que ella entenia com una manera de comprendre la realitat des del respecte a la mirada de l'altre, l'escolta activa i la cooperació.

Sense abandonar mai la perspectiva de gènere, Heras es va endinsar en l'educació ambiental. Hi va començar a treballar l'any 1992 amb una recerca d'àmbit local a l'Empordà i va desenvolupar una prolífica literatura científica en aquest àmbit (Heras, 1994, 1995, 1997).

La preocupació per la sostenibilitat la va acompanyar al llarg de la seva trajectòria i ben aviat la va relacionar amb els desequilibris nord-sud i els drets dels col·lectius vulnerables, cosa que va desvetllar un altre dels seus espais de treball i reflexió: la identitat cultural, l'educació intercultural i la cooperació (Heras, 2000, 2008).

La Pilar va aprofundir en el concepte d'identitat cultural i va defensar la necessitat de la configuració d'una identitat cultural a partir de les múltiples situacions i trajectòries personals i familiars, com defensa Maalouf. L'economia, els efectes de la globalització o els desequilibris econòmics, són factors estructurals que afecten les persones que viuen situacions de desigualtat social. Cadascú hi respon de forma individual i mira de cercar el seu millor benestar, però no es poden entendre les diferències sense llegir-les en clau estructural. En la seva obra veiem com destria meticulosament els desavantatges socials, l'estructura dels serveis, les polítiques econòmiques i socials dels processos individuals, i com les identitats culturals són un element més d'aquesta complexa realitat.

Heras ens proposava una lectura de l'educació com a dret social universal que dona resposta a necessitats individuals en contextos complexos. Va aportar elements de reflexió per als qui treballen en l'atenció a persones immigrades, associades a l'ètica de la responsabilitat, tot interpel·lant a l'ètica de l'educador social, professional que ha de denunciar la injustícia social i reclamar el dret a la discriminació positiva per raó de gènere i de diversitat cultural.

Des de la complexitat, l'educació ha de treballar amb les persones immigrades i amb la societat d'acollida per definir nous contextos de convivència capaços de respondre a les noves realitats socials. Pensadora crítica amb els dispositius de resposta dels estats europeus, ens va aportar elements de reflexió relacionats amb la capacitat de desenvolupament de les comunitats, la mediació comunitària i l'apoderament dels grups socials. Va participar en projectes de cooperació internacional i en projectes d'atenció social a col·lectius culturals minoritaris a casa nostra, tot recordant que cal donar veu a les persones, interrogar sobre les seves necessitats i bastir respostes sostenibles i teixides en l'entorn comunitari.

Heras va estudiar les polítiques socials, l'apoderament comunitari, i es va implicar en projectes de desenvolupament comunitari (Heras, 2008) des de la seva manera d'entendre la pedagogia social com una ciència orientada a l'acció i que, per tant, dona cos a l'educació social, va fer una anàlisi sobre la responsabilitat de l'educador i l'educadora social en la construcció de projectes i serveis socials.

La Pilar va aprofundir en l'ètica aplicada als serveis socials. Sempre apel·lava a l'autonomia, a la capacitat per a prendre decisions, a la llibertat de les persones, entenent que l'únic límit són els efectes sobre els altres i sobre la comunitat. Va col·laborar amb el Comitè d'Ètica dels Serveis Socials i amb el Comitè d'Ètica de l'hospital de Figueres, on va aprofundir, al costat de Canimas i Mundó, sobre la responsabilitat ètica en l'exercici professional. Pilar Heras, però, no hi va aprofundir només des del vessant teòric, sinó des del compromís personal i social. Defensava que en l'acció pedagògica hi ha acció política i que mai ens podem desprendre del què i el perquè en la nostra acció educativa.

Heras va treballar en les seves recerques la dimensió política de l'acció social. Heras va reflexionar sobre l'efectivitat dels serveis socials, li preocupava que la consolidació del

systema de serveis socials buidés de contingut la seva raó de ser —la confiança en les persones, la seva capacitat de participació i l'apoderament col·lectiu— i va traslladar aquesta preocupació a la política penal. Va dirigir el Màster d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Restaurativa i va fer un discurs que posava en valor l'acció educativa com a eina clau en l'execució penal i remarcava que la finalitat és la reinserció postmesura, no sols la rehabilitació, i que la primera s'assoleix a través de la corresponsabilitat entre l'Administració i la societat civil, tot posant en valor el treball de les entitats col·laboradores i de voluntariat.

Des d'aquesta concepció ètica i compromesa, Pilar Heras va fer un pas més enllà i va abandonar temporalment la carrera acadèmica per assumir el repte de la Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i de Justícia Juvenil. Des d'aquest encàrrec polític, primer amb el conseller Carles Mundó i, després, amb Ester Capella, va treballar activament per a potenciar i millorar la qualitat de la justícia juvenil i de l'execució penal a la comunitat, així com de l'atenció a les víctimes del delictes. És innegable la seva aportació al Departament de Justícia, on des de l'escolta activa i la capacitat innovadora que la van caracteritzar, va contribuir al desenvolupament de nous programes i serveis que han millorat l'atenció tant de víctimes com de victimaris.

També cal remarcar les seves aportacions en l'àmbit universitari. Va ser una de les impulsores dels estudis d'educació social a la Universitat de Barcelona, primer de la diplomatura i, després, del grau. El seu compromís amb la posada en marxa de l'ensenyament van ser molt rellevants (Heras, 1996). Va ser una de les veus que va reclamar uns estudis oberts i una formació plural que inclogués l'educació de persones adultes, la formació ocupacional, l'atenció als joves, la participació social i política, el lleure i la pedagogia de l'oci, i l'educació especialitzada des de l'atenció a la diversitat funcional, la diversitat cultural, l'atenció als infants adolescents i joves en situació de risc social, l'educació per a la salut... Sempre amb perspectiva ètica, amb consciència i mirada de gènere, amb consciència ambiental i de sostenibilitat. L'educació social ha de contribuir a transformar la societat i a fer-la més justa i cohesionada i, per tant, la formació ha de ser un espai d'autoconeixement, de reflexió i de presa de consciència social i política. Sempre va defensar un model d'educació que ajudés els estudiants a

desenvolupar la capacitat d'anàlisi de la realitat des de la complexitat i el desenvolupament d'una consciència crítica, sempre va defugir les propostes metodològiques simples, tot apostant per una formació que ajudés a pensar, que cerqués respostes al què i el perquè. En el mateix grau sempre va posar en valor la veu de les estudiants i va proposar espais participatius i de treball col·laboratiu.

Pilar Heras va ser professora en nombrosos estudis de màster i postgrau a casa nostra i a escala internacional en matèries de gènere, medi ambient, execució penal i pedagogia social. Per exemple, va ser directora de la Maestría en Perspectivas de Género y Desarrollo (2002-2003) que va fer-se a Nicaragua, va ser professora de les Maestrías de Educación, Género, Ciencias Sociales y Medio Ambiente que van impartir-se a Nicaragua i San Salvador. Cal especialment destacar que fou professora i coordinadora del Màster d'Intervencions Socials i Educatives i directora del Màster d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Restaurativa, tots dos de la Universitat de Barcelona. Són exemples que mostren el seu compromís i contribució al desenvolupament de la pedagogia social i a la formació inicial i continuada dels professionals de l'educació social.

Sempre va tenir una mirada oberta envers l'educació social com a camp d'acció de la pedagogia social. Per a ella l'educació social es definia com un procés d'acompanyament, amb intencionalitat educativa, dirigit a les persones, en contextos socials i culturals concrets, amb la finalitat de millorar el seu autoconeixement, la relació amb els altres i amb l'entorn comunitari. Així, entenia que l'educació social es podia desenvolupar en diversos contextos i realitats, que podia aplicar diferents metodologies i estratègies, però sempre requeria un procés planificat on les persones constitueixen el centre de l'acció. Defensava la necessitat de donar veu a les persones implicades i dotar-les de les eines necessàries per a assolir els seus objectius, des del reconeixement, el respecte i l'acompanyament educatiu, entès com un saber fer propi de la interrogació, la capacitat d'anàlisi i el desplegament d'estratègies de coordinació i desenvolupament. Tenia una mirada crítica envers el creixement de serveis especialitzats, tot argumentant que, des de la mirada de la complexitat, no cal facilitar respostes sectoritzades o parcials a cada situació concreta, sinó que cal analitzar les necessitats singulars tenint en compte el context econòmic i polític global i cercar

respostes des de la proximitat. En aquest sentit, pensava que no hi ha bones i males opcions, sinó que cada praxi té una raó de ser i, desenvolupada amb coherència i respecte als implicats, pot ser una política d'èxit, malgrat que sempre cal considerar que hi pot haver altres respostes, per això esdevé clau la participació de la comunitat.

Aquesta mirada en i des de la complexitat va ser una constant en el treball de Pilar Heras. Sempre citava Edgar Morin, amb qui compartia l'anàlisi de la realitat a partir de les diferents formes possibles d'interpretar-la. Defugia les anàlisi simplistes de la relació causa-efecte i optava per definir la realitat com una incertesa condicionada per múltiples factors entrelaçats. La Pilar situava sempre la persona al centre i com a motor del fet educatiu i, tal com afirma P. Meirieu, considerava que és la persona qui té la capacitat per prendre les decisions i qui és responsable de les seves eleccions i accions, que l'educador i l'entorn són importants, però no determinants en el fet educatiu. Partia del compromís ètic i de la necessitat de treballar des del respecte als drets individuals i col·lectius. Podem dir que una aportació de Pilar Heras a la pedagogia social és justament aquesta manera d'entendre l'educació des de la complexitat. L'educació entesa com un procés de generació de respostes a les necessitats de desenvolupament personal, social i comunitari, amb l'acompanyament i el compromís ètic del professional de l'educació social, tot reconeixent l'autonomia i capacitat de presa de decisions de l'altre, veritable subjecte de l'educació.

Bibliografia

- Heras, P. (1991). La educación discriminatoria por razón de sexo. Dins M. Martínez i J. M. Puig (coords.), *La educación moral: perspectiva de futuro y técnicas de trabajo* (p. 183-188). Barcelona: Graó.
- (1994). El medi ambient i el desenvolupament, l'economia i l'educació. Quina economia i quina educació? *Temps d'Educació*, 11, 185-190.
- (1995). Educació Ambiental i cooperació internacional, una relació pedagògic-social. *Temps d'Educació*, 13, 97-108.
- (1996). Els estudis universitaris en educació social (O allò que ja sabem i del que sovint no parlem). *Temps d'Educació*, 15, 147-154.

- (1997). Pedagogía ambiental y educación social. Dins A. Petrus (coord.), *Pedagogía social* (p. 268-291). Madrid: Ariel.
 - (2000). Una experiència de cooperació transformadora. *Perspectiva Social*, 43, 61-76.
 - (coord.) (2008). *La acción política desde la comunidad*. Barcelona: Graó.
- Heras, P., Martín, P., Piguillem, A. i Quesada, E. (coords.) (1992). Educació no sexista i Reforma. *Perspectiva Escolar*, 167, 2-50.
- Heras, P. i Vilanou, C. (coords.) (1999). *Pedagogia amb veu de dones*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Altres referències consultades

- Fabra, N., Heras, P., Gómez, M. i Homs, O. (2016). Inserción laboral de personas que cumplen medidas penales. *Revista de Educación Social*, 22, 182-197. Recuperat de <http://www.eduso.net/res/admin/archivo/docdow.php?id=734>
- Úcar, X., Heras, P. i Soler, P. (2014). La evaluación participativa de acciones comunitarias como metodología de aprendizaje para el empoderamiento personal y comunitario: estudio de casos y procesos de empoderamiento. *Revista de Pedagogía Social*, 24, 21-47. Recuperat de <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/37137/20682>